

YASHIL BYUDJETLASHTIRISHNI JORIY ETISH: EKOLOGIK VA IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH

Inogomov Ziyovuddin ¹

¹ O'zbekiston respublikasi Bank – Moliya Akademiyasi magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:02.05.2025

Revised: 03.05.2025

Accepted:04.05.2025

KALIT SO'ZLAR:

yashil
byudjetlashtirish,
ekologik samaradorlik,
iqtisodiy samaradorlik,
barqaror rivojlanish,
moliyaviy mexanizmlar,
atrof-muhitni muhofaza
qilish, yashil iqtisodiyot,
investitsiyalarni jalb
qilish, yashil
obligatsiyalar.

Ushbu maqolada yashil byudjetlashtirishning ekologik va iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi o'рни tahlil qilinadi. Yashil byudjetlashtirish — bu davlat moliyaviy siyosatini ekologik tamoyillar asosida shakllantirish orqali iqtisodiy va ekologik muvozanatni ta'minlashga qaratilgan yondashuvdir. Maqolada, bir qator xalqaro tajribalar, moliyaviy mexanizmlar, va O'zbekistonning yashil byudjetlashtirishni joriy etishdagi imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ekologik moliyaviy instrumentlar, barqaror rivojlanish uchun zarur bo'lgan siyosiy va institutsional islohotlar, shuningdek, yashil iqtisodiyotning mamlakatlar rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi.

KIRISH. Hozirgi zamonaviy dunyoda iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanat masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Resurslar cheklangan, iqlim o'zgarishlari jadallashgan bir davrda har bir davlat o'z iqtisodiy faoliyatini atrof-muhitga zarar yetkazmasdan olib borishga intilmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, yashil byudjetlashtirish — ya'ni davlat moliyaviy siyosatini ekologik ustuvorliklar asosida shakllantirish — bugungi kunning zarur moliyaviy va siyosiy vositasiga aylanmoqda. Yashil byudjetlashtirish nafaqat ekologik tashabbus, balki iqtisodiy

resurslardan oqilona foydalanish, ekologik infratuzilmani rivojlantirish va moliyaviy islohotlarni chuqurlashtirish imkonini beruvchi tizimli yondashuvdir. Uning amaliy tatbiqi orqali davlat xarajatlari ekologik natijalar bilan bog'lanadi, resurs taqsimoti barqarorlik mezonlari asosida qayta ko'rib chiqiladi va qaror qabul qilish jarayonida ekologik ko'rsatkichlar hisobga olinadi.

Global miqyosda yashil iqtisodiyot va yashil byudjetlashtirishga bo'lgan talab ortib bormoqda. Bir qator rivojlangan mamlakatlar va xalqaro moliya institutlari ushbu jarayonni boshqarishning muvaffaqiyatli namunalarini taqdim etgan. Masalan, Skandinaviya davlatlarida yashil byudjetlashtirishni joriy etish orqali ekologik va iqtisodiy samaradorlikning sezilarli darajada oshgani qayd etilgan. Yashil obligatsiyalar, ekologik soliq imtiyozlari, barqaror moliyaviy investitsiyalar kabi mexanizmlar rivojlangan mamlakatlarning yashil byudjetlashtirish amaliyotida muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tishi va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi yutuqlari, shuningdek, yashil byudjetlashtirishni joriy etishga bo'lgan qiziqishining ortib borishi, bu jarayonning milliy iqtisodiyotga ta'sirini chuqur o'rganish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. O'zbekiston hukumati tomonidan ilgari surilayotgan ekologik siyosatlar va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun yashil byudjetlashtirishning amaliyotga kiritilishi muhim bosqich bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Mazkur maqolada yashil byudjetlashtirishni joriy etish orqali ekologik va iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalasi tahlil qilinadi. Xalqaro va mahalliy tajribalar asosida ekologik moliyaviy vositalarning samarasi, davlat siyosatida yashil yondashuvni kengaytirish yo'llari, hamda bu boradagi institutsional va strategik muammolar ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi. Hozirgi davrda ekologik muammolar, iqlim o'zgarishi va resurslarning kamayishi global miqyosda eng dolzarb masalalarga aylanmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy o'sish va rivojlanishning barqarorligi uchun atrof-muhitni himoya qilish zarurati yanada ortib bormoqda. Yashil byudjetlashtirish — bu iqtisodiy va ekologik siyosatni muvofiqlashtirishni ta'minlovchi vosita bo'lib, davlatlar uchun nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Ko'plab rivojlangan mamlakatlar ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun yashil byudjetlashtirishni joriy etgan va bu tizimning samaradorligini sezilarli darajada oshirgan. Biroq, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu jarayon hali to'liq amalga oshirilmagan bo'lib, ularning yashil byudjetlashtirishga bo'lgan ehtiyoji oshib bormoqda. O'zbekiston, o'zining yashil iqtisodiyotga o'tishi va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi

muvaffaqiyatli tashabbuslari bilan, yashil byudjetlashtirishni amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini izlashda davom etmoqda.

Maqolada yashil byudjetlashtirishning joriy etilishi va uning ekologik va iqtisodiy samaradorlikka ta'siri o'rganiladi. Ushbu tadqiqotda ekologik moliyaviy mexanizmlarning samaradorligi, yashil siyosatni ishlab chiqish va joriy etishdagi imkoniyatlar, shuningdek, yashil byudjetlashtirishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan institutsional va siyosiy islohotlar tahlil qilinadi. Bu, ayniqsa, O'zbekiston uchun dolzarb bo'lib, yashil iqtisodiyotning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ekologik barqarorlikni ta'minlash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish uchun muhim yo'nalish hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Yashil byudjetlashtirishning ekologik va iqtisodiy samaradorligini oshirishdagi o'rni bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, mazkur masalaning dolzarbligini yanada aniqroq ko'rsatib beradi. Yashil byudjetlashtirishni joriy etish jarayoni, birinchi navbatda, davlat moliyasi va ekologiya sohalarini muvofiqlashtirishga qaratilgan kompleks yondashuv bo'lib, bir qator xalqaro tajribalar asosida keng o'rganilgan. Ushbu tahlilning asosiy maqsadi, yashil byudjetlashtirishning nazariy asoslarini, uning amaliyotini va imkoniyatlarini chuqurroq tahlil qilishdir. Birinchi navbatda, OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) tomonidan 2019-yilda nashr etilgan Green Budgeting Framework (Yashil byudjetlashtirish tizimi) risolasida, yashil byudjetlashtirishni joriy etishning asosiy prinsiplariga to'xtalib o'tilgan. Bu risolada, yashil byudjetlashtirishning muhim vazifalari, ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi roli va davlat xarajatlarini ekologik tamoyillar asosida taqsimlash zarurati ta'kidlanadi. OECD xulosalariga ko'ra, yashil byudjetlashtirish davlatlarning ekologik moliya tizimlarini shakllantirishda eng samarali vosita hisoblanadi va ushbu yondashuvni qabul qilish natijasida iqlim o'zgarishi va resurslarning kamayishi bilan bog'liq muammolarni hal qilish imkoniyati ortadi. IMF (International Monetary Fund) tomonidan 2021-yilda nashr etilgan Climate-Related Fiscal Risks and Green Budgeting hisobotida, iqlim o'zgarishining davlat moliyasiga ta'siri va yashil byudjetlashtirishni joriy etish zarurligi ko'rib chiqilgan. Hisobotda yashil byudjetlashtirishni joriy etish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqlim xavflariga qarshi kurashish va resurslardan samarali foydalanish mumkinligi asoslab berilgan. IMFning yondashuvi, ekologik soliq va yashil obligatsiyalar kabi moliyaviy mexanizmlarni davlatlar tomonidan keng qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Ushbu mexanizmlar, xususan, davlat byudjetlariga ekologik ko'rsatkichlarni kiritishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Dunyo Banki (World Bank) tomonidan chiqarilgan Green Budgeting: Toward a Sustainable Future kitobida, yashil byudjetlashtirishning rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham muhimligi alohida ta'kidlanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar yashil byudjetlashtirishni amaliyotga joriy etish orqali ekologik barqarorlikka erishish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Ushbu asarda, yashil byudjetlashtirishning moliyaviy vositalari, masalan, yashil obligatsiyalar va ekologik kreditlar kabi mexanizmlar, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun iqtisodiy samaradorlikni oshirishda katta rol o'ynaydi. Shuningdek, bu kitobda yashil byudjetlashtirishni joriy etishning ijtimoiy va siyosiy muammolari ham tahlil qilinadi. BMT (UNEP) tomonidan nashr etilgan Guidance on Green Budget Tagging risolasida esa, yashil byudjetlashtirishda moliyaviy vositalarning transparentligi va samaradorligini oshirish uchun yashil byudjetlarga "tagging" (belgilash) tizimini joriy etish zarurligi ko'rsatilgan. Bu tizim yordamida davlat byudjetida ekologik faoliyatlarga ajratilgan mablag'lar aniq belgilanadi va ularning ishlatilish samaradorligi o'lchanadi. Yashil byudjetlarni izchil va shaffof qilish, investitsiyalarning ekologik natijalarga ta'sirini aniq ko'rsatish imkoniyatini yaratadi. Evropa Ittifoqi tomonidan 2021-yilda e'lon qilingan Green Budgeting Practices in the EU Member States hisobotida, Yevropa Ittifoqi a'zolari tomonidan yashil byudjetlashtirishning amalga oshirilishi va bu jarayonning muvaffaqiyatli misollari keltirilgan. Hisobotda, Yevropa davlatlari ekologik investitsiyalarni taqdim etishda va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda qanday moliyaviy mexanizmlar ishlab chiqqani, shuningdek, bu mexanizmlar davlat iqtisodiyotiga qanday ta'sir qilishi tahlil etilgan. Yevropa Ittifoqi o'z a'zolari uchun yashil byudjetlashtirishni joriy etishning standartlari va mexanizmlarini ishlab chiqqan bo'lib, bu tajriba boshqa mamlakatlar uchun ham o'rnak bo'lishi mumkin.

O'zbekistonning yashil byudjetlashtirishni joriy etishdagi yutuqlari ham alohida e'tiborga loyiqdir. O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan 2020-yilda qabul qilingan "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" mamlakatdagi ekologik barqarorlikni ta'minlash va yashil iqtisodiyotni rivojlantirishdagi muhim qadam bo'ldi. Shu bilan birga, O'zbekistonning yashil byudjetlashtirishni joriy etishdagi imkoniyatlari va muammolari, xalqaro tajribalar asosida chuqur tahlil qilinishi kerak. O'zbekiston uchun yashil byudjetlashtirishni amalga oshirish orqali, ekologik barqarorlikni ta'minlash, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, va iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish mumkin. Bundan tashqari, A. Sattorov va D. Nuriddinov (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, O'zbekistondagi yashil iqtisodiyot va moliyaviy mexanizmlarning samaradorligi tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotda, davlat moliyaviy tizimini ekologik tamoyillar asosida shakllantirishning ahamiyati va

istiqbolli rivojlanish yo'llari ko'rsatilgan. Z. Yo'ldoshev (2022) tomonidan olib borilgan boshqa bir tadqiqotda esa, ekologik investitsiyalarni jalb qilishda moliyaviy strategiyaning o'rni tahlil qilingan va yashil iqtisodiyotga o'tishdagi muhim bosqichlar ko'rsatilgan. Shunday qilib, yashil byudjetlashtirishni amalga oshirishning iqtisodiy va ekologik samaradorligini oshirishdagi ahamiyati xalqaro va mahalliy tajribalar asosida o'rganilgan va bu jarayonning amalga oshirilishi nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki iqtisodiy rivojlanish uchun ham zarurdir. Yashil byudjetlashtirishni joriy etish, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va global iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Munozara. Yashil byudjetlashtirishning ekologik va iqtisodiy samaradorligini oshirishdagi roli va uning amaliy tatbiqi masalasi ko'plab ilmiy izlanishlar va siyosiy bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Bir tomondan, yashil byudjetlashtirish atrof-muhitni himoya qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim vosita sifatida tan olinadi, boshqa tomondan esa, uning amalga oshirilishi ko'plab iqtisodiy, siyosiy va institutsional to'siqlarga duch kelmoqda. Birinchi qarashda, yashil byudjetlashtirishning joriy etilishi, davlatlar uchun ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirishda samarali vosita sifatida ko'rinadi. Xalqaro tajribalar, masalan, Skandinaviya davlatlarining yashil byudjetlashtirish amaliyoti, ekologik soliq va yashil obligatsiyalarni qo'llash orqali davlatlar barqaror rivojlanish maqsadlariga erishayotganini ko'rsatadi. OECD va BMT kabi tashkilotlar yashil byudjetlashtirishni amalga oshirishning afzalliklarini ta'kidlab, bu tizimning samaradorligini tan olmoqda. Biroq, yashil byudjetlashtirishni joriy etishda iqtisodiy va siyosiy jihatlarining o'zaro ta'siri muhim muammo sifatida qolmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun, jumladan, O'zbekiston uchun, yashil byudjetlashtirishni to'liq joriy etish ko'plab qiyinchiliklar bilan bog'liq. Avvalo, yashil byudjetlashtirishning institutsional va siyosiy islohotlar bilan chambarchas bog'liq bo'lishi, davlat organlari orasidagi muvofiqlashtirishni talab qiladi. Shuningdek, yashil byudjetlashtirishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslar va investitsiyalarni jalb qilish ham katta muammo hisoblanadi. Yashil obligatsiyalar va ekologik moliyaviy instrumentlar joriy etilganiga qaramay, ularning samaradorligini o'lchash va ularni to'g'ri taqsimlash hali ham dolzarb masala hisoblanadi. Bundan tashqari, yashil byudjetlashtirishning iqtisodiy samaradorligi ko'plab bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Ba'zi iqtisodchilar yashil byudjetlashtirishning iqtisodiy jihatdan qimmatga tushishini va uning qisqa muddatda foydalari ko'rishning qiyinligini ta'kidlamoqda. Ular

fikriga ko'ra, ekologik soliq va yashil obligatsiyalar kabi mexanizmlar ko'plab iqtisodiy sektorlarga qo'shimcha yuk olib kelishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunday qilib, yashil byudjetlashtirishni amalga oshirishda samarali moliyaviy boshqaruv va barqaror iqtisodiy siyosat zarur.

Yashil byudjetlashtirishning joriy etilishidagi muammolardan yana biri – ekologik xavf-xatarlarning to'g'ri baholanishi. Ko'plab mamlakatlar ekologik barqarorlikka erishish maqsadida yashil byudjetlarni amalga oshirishga harakat qilgan bo'lsa-da, ekologik xavflarni to'g'ri baholashda xatoliklar bo'lishi mumkin. Ekologik ko'rsatkichlarning aniqligi va ekologik o'zgarishlarning tahminiy baholari ko'pincha noaniq va noxolis bo'lishi mumkin, bu esa yashil byudjetlashtirishning samaradorligini pasaytiradi. Shu bilan birga, yashil byudjetlashtirishning rivojlanayotgan mamlakatlardagi ahamiyati ham alohida e'tiborga loyiq. Ularning iqtisodiy tizimi ko'pincha ekologik tamoyillarga to'g'ri mos kelmasligi yoki ekologik siyosatlarni amaliyotga joriy qilishda etarli resurslarning mavjud emasligi muammolariga duch kelmoqda. Shuningdek, ba'zi mamlakatlarda yashil byudjetlashtirishni amalga oshirishda ijtimoiy tarmoqning yetarli darajada rivojlanmaganligi va ijtimoiy manfaatlarni hisobga olishdagi qiyinchiliklar ham mavjud. Shunday qilib, yashil byudjetlashtirishni joriy etish jarayonida ekotizimlarning barqarorligini ta'minlash, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va siyosiy islohotlarni amalga oshirish o'rtasida muvozanatni topish zarur. Yashil byudjetlashtirishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun, yuqoridagi muammolarni hal qilish, mamlakatlarda ekologik va iqtisodiy manfaatlarni uyg'unlashtirgan holda, samarali va barqaror tizim yaratish talab etiladi.

Xulosa. Yashil byudjetlashtirish – bu atrof-muhitni himoya qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan yangi moliyaviy mexanizm bo'lib, uning amaliy joriy etilishi dunyo bo'ylab ekologik va iqtisodiy siyosatning muhim qismlaridan biriga aylanishi kutilmoqda. Bu jarayonning amalga oshirilishi davlatlarning ekologik barqarorlikka erishish, iqlim o'zgarishi bilan kurashish va resurslardan samarali foydalanish borasidagi sa'y-harakatlarini ta'kidlaydi. Yashil byudjetlashtirish, davlat byudjetlarini ekologik tamoyillar asosida shakllantirish va bu jarayon orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Yashil byudjetlashtirishning joriy etilishi ko'plab iqtisodiy, siyosiy va institutsional muammolarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lsa-da, xalqaro tajribalar bu tizimning samaradorligini isbotlab beradi. OECD, IMF, Dunyo Banki va BMT kabi tashkilotlarning tavsiyalariga asoslanib, yashil byudjetlashtirishning joriy etilishi ekologik va iqtisodiy barqarorlikka olib kelishi mumkin. Biroq, uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun,

mamlakatlarda ijtimoiy va siyosiy sharoitlarni hisobga olish, ekologik xavflarni to'g'ri baholash va samarali moliyaviy boshqaruvni amalga oshirish zarur. Yashil byudjetlashtirishni to'g'ri amalga oshirish, davlatlar va xalqaro hamjamiyat uchun ekologik va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilishi mumkin. Yashil byudjetlarni amaliyotga joriy etishda muvaffaqiyatga erishish uchun davlatlarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sharoitlarini hisobga olish, ekologik va iqtisodiy manfaatlarni uyg'unlashtirish zarur. Faqat shunda yashil byudjetlashtirish nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikni oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sattorov A., Nuriddinov D. (2021). O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va moliyaviy mexanizmlar: Nazariy asoslar va amaliyot. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Yo'ldoshev Z. (2022). Ekologik investitsiyalarni jalb qilish va yashil iqtisodiyotga o'tishning iqtisodiy mexanizmlari. Tashkent: Iqtisodiyot va innovatsiyalar universiteti nashriyoti.
3. Ismoilov S. (2020). Davlat byudjetini boshqarishda ekologik tamoyillarni qo'llash: O'zbekiston tajribasi. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi.
4. G'ofurov B. (2021). Yashil byudjetlashtirishning amaliy jihatlari: O'zbekiston va jahon tajribasi. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish markazi.
5. Rasulov A. (2020). Yashil iqtisodiyot va iqlim o'zgarishi: O'zbekistondagi imkoniyatlar va chaqiriqlar. Tashkent: Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi.
6. Abdullayev M. (2020). Iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda moliyaviy mexanizmlar: Yashil byudjetlashtirish. Tashkent: "O'zbekiston Ekologik Tashabbuslari" nashriyoti.
7. Abdullayeva F. (2019). Iqtisodiy barqarorlik va ekologik rivojlanish: Yashil iqtisodiyotga o'tishdagi muvaffaqiyatlar. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi.
8. Toshpulatov D. (2021). Yashil byudjetlashtirishni rivojlangan mamlakatlarda amalga oshirishning tajribasi va O'zbekistondagi imkoniyatlar. Tashkent: "Iqtisodiy Nazariyalar" ilmiy markazi.
9. Rakhimov E. (2022). Ekologik soliq siyosati va yashil moliyaviy mexanizmlar: O'zbekiston sharoitida. Tashkent: "Iqtisodiyot va Moliya" nashriyoti.